

Олена Островська,

аспірантка Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Військові бібліотеки на українських теренах: історія становлення та розвитку

У статті висвітлюється історичний досвід створення мережі військових бібліотек на українських територіях, вплив на їх розвиток різних соціально-економічних, політичних, культурних чинників. Виокремлюються типологічні ознаки книгозбірень, зумовлених специфікою армійської служби.

Ключові слова: військові книгозбірні, історія становлення мережі бібліотек оборонного відомства, типологічні ознаки армійських бібліотек, специфіка фондів військових бібліотек.

Військові бібліотеки мають свої особливості створення та розвитку. Вони становлять самостійний різновид бібліотек, для яких характерні загальні та особливі типологічні ознаки, зумовлені специфікою армійського середовища, різними історичними, соціально-економічними, політичними, культурними чинниками. Їхнє зародження сягає ще часів античності і середньовіччя, коли правителі, воєначальники брали з собою досить великі бібліотеки у військові походи. Більш-менш нормальний розвиток військових бібліотек як особливої галузі почався у XIX ст. Найважливішою причиною появи цих закладів стало ускладнення військової справи, що вимагало постійного вдосконалення знань про озброєння, тактику та стратегію, військову історію.

На українських землях, які перебували в складі Російської імперії, офіцерські бібліотеки почали засновувати у першій половині XIX ст. Їх, як правило, формували самі офіцери із особистих колекцій, хоча чимало видань надходили як пожертви. Найчастіше такі книгозбірні виникали при навчальних закладах: Петровсько-Полтавському кадетському корпусі, юнкерських училищах у Києві, Чугуєві, Одесі, кавалерійському юнкерському училищі у м. Єлисаветграді, пізніше в кадетському корпусі у Сумах, школі кадетів у Львові, морському кадетському корпусі у Севастополі та ін. Бібліотека Київського училища, незважаючи на недавнє відкриття, вирізнялася різноманітністю і корисністю зібрань книг для викладачів і юнкерів. У ній налічувалося 725 видань, з них: по військовому відділу – 170; літературі – 200; історії, географії, природничих наук та математики – 355 томів [25].

На середину XIX ст. військові бібліотеки різного гатунку функціонували при всіх полках армії, в частинах артилерійського та інженерного відомств. Варто відзначити, що вони не вирізнялися системністю своєї роботи. Лише військові реформи 1860–1870 рр., зокрема діяльність «Комісії з облаштування

військових бібліотек і військових зібрань», ухвалення цілої низки документів дали змогу закріпити їх статус, спеціалізацію, удосконалити організаційну структуру відповідно до конкретного призначення тієї чи іншої військової частини, впорядкувати систему комплектування та фінансування.

У липні 1862 р. в ході військової реформи було створено Київський військовий округ як військово-адміністративну одиницю зі штабом у Києві. Штаб округу займався стройовою та бойовою підготовкою військ, кадровими питаннями, опікувався артилерійським, інженерним, інтендантським, санітарним забезпеченням, здійснював військове судочинство, а також організовував культурно-просвітницьку роботу. При ньому формувалися архіви військової літератури, а згодом виникла і бібліотека. Каталог бібліотеки штабу Київського військового округу засвідчує повноцінність та різноманітність фондів. Вони мали такі відділи: 1. Військова історія. 2. Стратегія. Тактика. 3. Статути. Інструкція. Навчання військ (накази). 4. Інженерний. 5. Артилерія. 6. Військово-медичний. 7. Військова адміністрація. 8. Статистика та географія. 9. Загальна історія: науки і мистецтво. 10. Витончена література і суміш. 11. Словники. Перекладачі і довідкові видання. 12. Іноземний. 13. Карти, плани, альбоми. 14. Газети та журнали [12].

Цього ж року було організовано Одеський військовий округ. При його Штабі також функціонувала бібліотека. Вона мала багаті фонди, випускала алфавітні й систематичні каталоги своїх фондів [34]. У межах округу активно створювалися книгозбірні в полках (гарнізонах), батальйонах, на військово-морських базах у Херсоні, Одесі, Миколаєві. Наприклад, Севастопольська морська офіцерська бібліотека вважалася кращою книгозбіркою Європи. Її діяльність забезпечували справжні подвижники бібліотечної справи. Вони піклувалися про формування (поповнення та оновлення) фонду, видан-

ня друкованих каталогів, удосконалення структури книгозбірні. Севастопольська бібліотека відіграла значну роль у формуванні мережі бібліотек Півдня України, ефективно сприяючи просвіті, заснуванню подібних установ в інших морських портах, а її статут був зразком для інших книгозбірень країни [1].

Зростання кількості військових бібліотек, збільшення їх типового різноманіття у другій половині XIX ст. сприяли тому, що у військовому відомстві замислювалися над створенням військово-бібліотечної мережі. Її розвиток йшов швидкими темпами і на практиці показав свою життєздатність. Основою для створення мережевої структури військових бібліотек слугувало введення військово-окружної системи управління [26].

Створення бібліотек для нижчих чинів (перша солдатська бібліотека започаткована у 1850-му, матроська – у 1859 р.) зумовлювалося, насамперед, необхідністю поширення грамотності серед солдатів і матросів, адже у цивільному житті переважна їх більшість не вмiла ні читати, ні писати. Початковий етап організації бібліотек для нижчих чинів полягала в тому, що вони формувалися не як спеціальні установи для зберігання і читання книг, а як певний набір друкованих видань для навчання солдат грамоті.

Друга половина XIX – початок XX ст. – час найбільш динамічного розвитку військово-бібліотечної справи. Даний період характеризується зростанням кількості бібліотек різних типів: полкових, офіцерських зібрань, військово-навчальних закладів, спеціальних (церковних, медичних, ідальниць-читальниць та ін.), солдатських (матроських).

Дислоковані на українських теренах піхотні полки (174-й піхотний Роменський полк [9], 130-й піхотний Херсонський полк [10], 56-й піхотний Житомирський полк [7], 168-й піхотний Миргородський полк [11], 173-й піхотний Каменецький полк [8], 20-й піхотний Галицький полк [16], 132-й піхотний Бендерський полк [35]) мали свої книгозбірні. Їх фонди поділялися, як правило, на 10 відділів: військові науки та військове мистецтво; військове законодавство; математика; географія, етнографія, мандри; статистика; словесність; мовознавство; природничі науки; педагогіка і філософія; альбоми, карти, плани; журнали та газети.

Кращим порядком облаштування вирізнялися офіцерські бібліотеки в артилерійських частинах, що пояснюється не лише їх меншою кількістю, порівняно з підрозділами піхоти, але і більш високими вимогами до професійної підготовки офіцерів, а також гарною організованістю і фінансовою допомогою з боку командування. Один з то-

гочасних артилерійських журналів подає дані про бібліотеки в артилерійських частинах військових округів станом на 1868 р. (табл. 1).

Таблиця 1
Бібліотеки в артилерійських частинах військових округів (станом на 1868 р.)

Військовий округ	Кількість бібліотек	Місце дислокації
Київський військовий округ	10	2 бригадні бібліотеки (11-та і 12-та польові артилерійські бригади); 8 батареїних бібліотек (6-та кінно-артилерійська, 32-га і 33-тя польові артилерійські бригади)
Одеський військовий округ	17	4 бригадні бібліотеки (13-та, 14-та і 15-та польові і 5-та паркова артилерійські бригади); 10 батареїних бібліотек (34-та польова, 4-та резервна, 4-та кінна і 2-га резервна кінна артилерійські бригади); по 1 бібліотеці в Керченській, Бендерській кріпосних артилеріях та Вознесенській польовій артилерії
Харківський військовий округ	9	4 бригадні бібліотеки (2-га кінно-артилерійська, 3-тя, 5-та і 9-та піші резервні артилерійські бригади); 5 батареїних бібліотек (5-та кінно-артилерійська та 36-та піша артилерійські бригади). За приватними відомостями, бібліотека була при Шосткінському пороховому заводі [24].

Кардинально поліпшив становище книгозбірень Статут військових зібрань, ухвалений у 1874 р. Цей документ зобов'язував організовувати дозвілля військових, де бібліотека стояла на першому місці. Згодом на українських територіях почали функціонувати бібліотеки при Київському військовому зібранні [13], Офіцерському зібранні лейб-гвардії Волинського полку [15], Києво-Печерському військовому зібранні [6], Офіцерському зібранні 2-ї бригади 11-ї піхотної дивізії в Луцьку [29], Ровенському військовому зібранні [27], Одеському військовому зібранні [32].

1889 р. набуло чинності «Положення про офіцерські бібліотеки в Корпусі військових інженерів». Вибір книг для офіцерських бібліотек покладался на Інженерне відділення Військово-ученого комітету (ВУК). Для книгозбірень виділялися казенні приміщення, що складалися з однієї або двох зручних кімнат, де б офіцери могли у вільний від служби час збиратися для читання. Меблі виготовлялися майстрами з інженерних команд. Положення передбачало створення нових книгозбірень у: Київському військовому окрузі при Київському окружному інженерному управлінні [14; 17] та в Одеському військовому окрузі при Керченському кріпосному інженерному управлінні, Бендерському кріпосному інженерному управлінні й Очаківському (Миколаївському) кріпосному інженерному управлінні [28].

Численну групу спеціальних бібліотек у військах становили: а) церковні, які підпорядковувалися протопресвітеру армії і флоту, наприклад церковно-полкова бібліотека при церкві 5-го гренадерського Київського полку [38]), ідальниць-читальниць в Очаківській кріпосній артилерії [23]; б) медичні бібліотеки, які призначалися для військово-лікарського персоналу і осіб, що перебували на лікуванні в госпіталях і лазаретах; в) військово-тюремні книгозбірні. Існування бібліотеки в Київській війсь-

ковій в'язниці підтверджує такий факт. Згідно з рішенням загальних зборів читачів бібліотеки Інженерного управління Київського військового округу, для неї було передано 195 розрізаних номерів журналів літературного змісту [5].

У ході Російсько-японської та Першої світової воєн бібліотеки набували досвіду функціонування в умовах ведення бойових дій. У військах з'являються похідні, дорожні, ешелонні, вагонні і на автомобілях, госпітальні, лазаретні книжкові зібрання, і навіть бібліотеки для військовополонених. Комплектували їх як для офіцерів, так і для нижчих чинів. Військові бібліотеки накопичили чималий досвід роботи в бойових умовах, серед поранених і військовополонених, який потім часто використовувався під час громадянської війни.

З початком Першої світової війни Союз визволення України (СВУ) саме за допомогою бібліотек здійснював національно-просвітницьку роботу серед полонених українців російської армії, які опинилися у таборах, розташованих в Австро-Угорщині та Німеччині. Належним чином бібліотечна справа була організована в таборі поблизу м. Фрайштадт (Австро-Угорщина). На 1 січня 1915 р. тамтешня книгозбірня налічувала 600 книжок (500 українських і 100 російських). У квітні – 649 примірників. Всі видання були поставлені на облік і каталогізовані. Бібліотечний фонд складався з таких розділів: белетристика; історія; наука; політика; природознавство; економіка; сільське господарство; драматичні твори; бібліографія; журнали і календарі; релігійні видання.

Кожна українська таборова громада чи гурток створювали власну бібліотеку. Так, у бібліотеці товариства «Січ» на 1 січня 1918 р. нараховувалося 109 книжок українською мовою. У бібліотеці «Червоного Хреста» збиралися твори переважно російською мовою. У таборі Вецляр (Німеччина) громади утримували таборову та пересувну бібліотеку, головними джерелами поповнення яких стали надходження від СВУ, приватних жертводавців та купівля книжок в українських книгарнях. У таборах Зальцведель і Раштат (Німеччина) книгозбірні обслуговували не тільки полонених, але і робітничі команди. Для них формували, як правило, маленькі бібліотечки (5–10 книг) [21].

Бібліотечне будівництво в Червоній Армії в перші роки після революційних подій 1917 р. носило відбиток державних заходів, характерних для періоду воєнного комунізму: концентрація функцій керівництва, централізація друкованої продукції, підпорядкування діяльності бібліотечних установ завданням ідеологічного і культурного виховання.

У березні 1920 р. розробляється «Положення про

бібліотечну справу в Червоній Армії», яке визначило основні принципи бібліотечного будівництва. Реорганізація бібліотечної мережі, що проводилася на основі нового «Положення», мала чітку мету – в умовах важкої економічної кризи забезпечити максимальне використання всіх книжкових ресурсів країни і бібліотек Червоної Армії в інтересах соціалістичного будівництва [18].

У період визвольних змагань 1917–1921 рр., діяльності Центральної Ради, Гетьманату, Української Народної Республіки розпочинається розбудова національно-культурної сфери українського суспільства. Створюється мережа національних установ та закладів, виникає доволі потужний суспільно-політичний рух української інтелігенції за створення національних бібліотек як дієвих чинників формування національної свідомості [3].

У 20-х рр. у Львові засновується Військова бібліотека, яка згодом стала центром військових знань для науковців міста та офіцерського корпусу. До Військової бібліотеки надсилали обов'язковий примірник видань з Центральної військової бібліотеки у Варшаві та Військового науково-видавничого інституту. Чіткій організації роботи книгозбірні сприяла Бібліотечна рада, яку очолював начальник штабу, а членами були представники керівництва корпусу. Пріоритетними для фонду Військової бібліотеки виступали видання з теоретичних та практичних засад військової справи. Військова бібліотека акумулювала наукові розробки з історії давніх та сучасних воєн, загальних та спеціальних воєнних доктрин, теоретичні та науково-методичні виклади військової справи [22].

У 1921–1923 рр. в дивізіях Армії УНР активно велася культурно-освітня робота з поширення національної свідомості серед інтернованих військовиків, якою опікувалися і створені книгозбірні. У таборі Пікуличі при штабі Запорозької дивізії діяла бібліотека з 236 книжок і читальня на 50–60 чоловік. У таборі у Петрикові також функціонувала читальня. Табір Ланцут нараховував 324 примірники книг у своїй бібліотеці, куди регулярно надходили українські часописи [36].

За Радянської України питанням біббудівництва велику увагу приділяють делегати Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників, що проходив з 1 по 6 червня 1926 р. у Харкові.

З'їзд окреслив «організаційні завдання біббудівництва на Україні», порядок створення бібліотечної мережі: «Всі бібліотеки масового користування, тобто за винятком лише підлеглих Головнауці, вузько-спеціальних, при-вузівських бібліотек і бібліотек військових, що існують на те-

риторії УСРР, складають загальну мережу бібліотек політ-освітнього характеру» [2].

Форум бібліотекарів ухвалив «Положення про військову роботу бібліотек робочих клубів і сільбудів». У ньому було виділено розділи «Організація військового відділу бібліотеки» і «Зв'язок бібліотеки з військовою частиною», а також наголошувалося:

«Для кращої організації військової роботи бібліотека налагоджує і підтримує постійний організаційний і ідейний зв'язок із бібліотекою і клубом найближчої військової частини, одержуючи від неї практичні вказівки й допомогу що до військово-політичної роботи, яку провадить бібліотека. Допомога військових частин роботі бібліотеки може виявлятися:

- а) У сумісному складанні планів військової роботи бібліотеки й проробленні питань змісту й методів військової роботи.
- б) В інструктуванні що до організації і класифікації військового відділу бібліотеки.
- в) В сумісному вивченні військової літератури й складанні рекомендаційних списків що до окремих питань роботи.
- г) В допомозі довідочній роботі бібліотеки в справах військового будівництва.
- д) В допомозі що до вибору військової літератури для поповнення бібліотеки й передплачування газет і журналів.
- е) В участі активу військової частини в переведенні масової пропаганди книги в робочому клубі й сільбуді» [2].

У 30-ті роки, в період загострення ідеологічної боротьби в суспільстві, здійснювалася подальша розбудова військово-бібліотечної мережі. У цей час бібліотеки армії і флоту активізували боротьбу з неписьменністю, розпочату ще в 20-ті рр. в рамках Всеобучу. Вони надавали допомогу командуванню, партійним і комсомольським організаціям у зміцненні бойової і політичної підготовки РСЧА, згуртуванні червоноармійців і командного складу навколо партії, вихованню їх у дусі безмежної відданості соціалістичній батьківщині [39]. На той час існувало шість типів бібліотек у РСЧА:

- 1) великі військово-наукові бібліотеки, академічні (при військових академіях і деяких центральних військових управліннях та науково-дослідних установах). Вони обслуговували працівників відповідних установ, сприяючи їхній навчальній, науковій та організаційній роботі;
- 2) бібліотеки навчальних закладів, що діяли при військових школах і тимчасових курсах, з вузьким призначенням: обслуговувати навчальну роботу;

- 3) бібліотеки будинків Червоної армії, які були покликані задовольняти читацькі потреби командного складу, офіцерів запасу та членів їхніх сімей, курсантів ВНЗ, червоноармійців гарнізону;
- 4) полкові бібліотеки, котрі слугували базами для виділення фондів меншим підрозділам військової частини;
- 5) бібліотечки зі змінним складом літератури, які ще називали колективними абонементами або пересувками;
- 6) окремі самостійні дрібні бібліотеки, наприклад при складах, полігонах, майстернях тощо. Вони існували здебільшого позаштатно і діяли на громадських засадах.

Бібліотечна мережа на флоті була аналогічною сухопутній армійській: там також домінували пересувки на невеликих кораблях, підлодках, есмінцях; полкові бібліотеки на великих кораблях; бібліотеки військово-морських навчальних закладів. У прикордонних частинах ОГПУ мережа також вибудовувалася за принципом основних та пересувних бібліотек.

Збереглися дані про військово-бібліотечну діяльність 30-х років ХХ ст. у Києві [4]. Ресурс військових бібліотек у місті характеризувався такими цифрами (табл. 2).

Таблиця 2

Ресурс військових бібліотек Києва 1930-х років

Кількість військових бібліотек	Кількість книг	Пересібно книжок на 1 біб-ку	Коефіцієнт обігу книжок	Інтенсивність читання 1 читача на рік	Кількість співробітників	Пронент витрат на зарплату
5	310 520	62,2	0,5	33,6	14	---

1940-і роки виявилися для військових бібліотек нелегким випробуванням, особливо у перші місяці Другої світової війни, коли військово-бібліотечна мережа істотно скоротилася.

На тимчасово окупованій німецькими військами території, через відсутність єдиного плану евакуації культурних і матеріальних цінностей, було знищено цілу низку бібліотек окружних будинків Червоної Армії (БЧА), гарнізонних БЧА. Однак, завдяки зусиллям уряду, мережа бібліотек в армії вже у 1943 р. була не тільки відновлена, а й стала зростати. У роки війни добре зарекомендували себе фронтові похідні бібліотеки полків і батальйонів, дивізійних клубів, Будинків Червоної Армії. Широко використовувалися забезпечені літературою агітпоїзди, агітмашини, вози, сани, на яких доставлялися книги до найвіддаленіших позицій. Багато дрібних військових підрозділів мали спеціальні валізи, де зберігалися невеликі бібліотеки. Варто наголосити, що під час війни в дивізіях на бібліотечну роботу щомісяця виділялося 3000 руб.

У повоєнний час військові бібліотеки істотно поповнюють свої фонди, розвивають бібліографічну та культурно-масову роботу, зміцнюють матеріально-технічну базу, поглиблюють співпрацю всередині мережі. У 1946 р. затверджується «Положення про бібліотеки Збройних Сил Союзу РСР», яке внесло доповнення та зміни до «Положення» від 1934 р. Зокрема, новий документ впорядкував типологію військових бібліотек, чітко окреслив основні принципи організації їхньої діяльності.

У 1950-ті рр. військові бібліотеки масово стають центром підвищення військових і політичних знань особового складу частин і кораблів, а бібліотекарі – найближчими помічниками командирів і політпрацівників у вихованні воїнів.

Радянські військові бібліотеки більшою мірою виступають інструментом партійно-політичного виховання військовослужбовців. Крім спеціальної військової літератури, у них переважала політична та політизована література, завданням якої було перетворити солдата за роки армійської служби у відданого прихильника радянської влади і комуністичної партії. Діяльністю військових бібліотек на рівні підрозділів, військових частин опікувалися політпрацівники, на макрорівні вони перебували в компетенції Головного політичного управління Радянської Армії і Військово-Морського Флоту [20].

У 1970–1980 рр. поглиблюється співробітництво військових і флотських бібліотек та офіцерів-пропагандистів. Ця форма роботи набуває поширення після ухвалення «Положення про бібліотеки Радянської Армії і Військово-Морського флоту» у 1972 р., яке більше нагадувало збірник ідеологічних гасел, а не керівництво з конструктивної роботи.

Зі здобуттям незалежності Україна почала розбудовувати свою військово-бібліотечну мережу. У цьому була нагальна необхідність, адже на своїй території країна мала близько 30 військових училищ, дві військові академії, кілька науково-дослідних інститутів. При кожній з цих установ, а також при кожній військовій частині, військовому гарнізоні функціонувала своя бібліотека. Загальна їхня чисельність сягала майже 300 установ.

Упродовж 1990–2000 рр. через брак фінансування, по суті, припинилося комплектування гарнізонних бібліотек і бібліотек військових частин новими виданнями. Існувала лише директивно встановлена мінімальна передплата на газети та журнали військових видавництв. У кращому становищі перебували бібліотеки військово-навчальних закладів, але їм також доводилося вирішувати цілу низку проблем. Перманентний процес реформування військово-

навчальних закладів (ліквідація одних, об'єднання інших) практично паралізував бібліотечну систему відомства. Ліквідація військово-навчального закладу фактично означала ліквідацію його бібліотеки. До бібліотек, які залишилися, почала масово надходити література з фондів, що розформувалися. До деяких бібліотек надходило до 100 тис. примірників документів одночасно. Прийняти і належним чином опрацювати таку кількість літератури не було ні сил, ні можливостей. Не вистачало місця для її розміщення, співробітників для її обробки. Тому й не дивно, що значна частина книжкового фонду деяких військових бібліотек була просто здана в макулатуру. Хоча в процесі реформування бібліотечної мережі з'явилися і позитивні моменти. Зокрема, зросла кількість бібліотек у системі воєнної науки, покращився якісний склад їх фондів [19].

У 2002 р. наказом Міністра оборони України № 218 від 1 липня ухвалюється «Положення про бібліотеки у Збройних Силах України», котре регламентувало організацію бібліотечної роботи у ЗСУ, визначало статус, види та джерела фінансування бібліотек ЗСУ. Воно визначає склад, комплектування, організацію і облік бібліотечних фондів та каталогів, порядок бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів військових бібліотек [30]. А нещодавнє «Положення про бібліотеки у Збройних Силах України», затверджене наказом Міністра оборони України 26 грудня 2013 р. № 916, доповнило зміст, окреслило мережу військових бібліотек, їх класифікацію та функції [31].

На сучасному етапі бібліотеки Збройних Сил України утворюють єдину військово-бібліотечну мережу, об'єднану спільними завданнями розбудови української держави, виховання воїнів-патріотів, готових самовіддано захищати свою Батьківщину. Ретельне вивчення історичного досвіду облаштування книгозбірень, аналіз перетворень, до яких вдавалися держава і військове відомство з метою поліпшити організацію та роботу бібліотек у військових частинах і гарнізонах виступають надійним підґрунтям у пошуках шляхів виходу військових бібліотек з кризової ситуації, в якій вони опинилися на початку ХХІ століття.

Список використаних джерел

1. Беличенко Ю. Ее нельзя заставить замолчать или Похвальное слово Севастопольской морской и другой любой публичной библиотеке / Ю. Беличенко. Красн. звезда. 1992. 20 июня. С. 4.
2. Всеукраїнський з'їзд бібліотечних робітників. Резолюції та постанови першого Всеукраїнського з'їзду бібліотечних робітників : 1–6 черв. 1926 р. Х. : [б. в.], 1927 (4-та друк. Трансдруку). 90 с.

3. Дубровіна Л. А. Бібліотечна справа в Україні в XX столітті / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. К., 2009. 530 с.
4. Залевський Й. Київські бібліотеки в цифрах. Матеріали до раціоналізації бібліотечної справи / Й. Залевський. *Бібліологіч. вісті*. 1930. № 4. С. 92–102.
5. Записка о состоянии библиотеки инженеров Киевского военного округа, оказавшемся при приемке ее вновь избранным библиотекарем в 1906–1907 гг. К., 1907. 12 с.
6. Каталог библиотеки Киево-Печерского Военного собрания к 1-му Марта 1906 г. / сост. шт.-капит. Шелепин. К. : Типография С. А. Спилюти, 1906. 159 с.
7. Каталог библиотеки 56-го пехотного Житомирского полка. Бендеры : Типография Е. Натезон-Постань, 1911. 113 с.
8. Каталог библиотеки 173-го пехотного Каменецкого полка / сост. поруч. Гокке. Черкассы, 1903. 54 с.
9. Каталог библиотеки 174-го пехотного Роменского полка / сост. Кудленко. Черкассы : [б.в.], 1901. 50 с.
10. Каталог библиотеки 130-го пехотного Херсонского Его Императорского Высочества великого князя Андрея Владимировича полка. К. : Типография Т-ва И. Н. Кушнерев и К. 1910. 136 с.
11. Каталог библиотеки 168-го пехотного Миргородского полка / сост. поруч. Лебедевым к 1 марта 1912 г. К., 1912. 204 с.
12. Каталог библиотеки штаба Киевского военного округа : алфавит. указатель / Киевский военный округ. Штаб. библиотека. К. : [б.в.], 1904. 178 с.
13. Каталог Киевского Военного Собрания / сост. шт.-капит. Губерначук. К. : Типография Р. К. Лубковского, 1902. 249 с.
14. Каталог книг инженерной библиотеки Киевского военного округа. Дополнительная часть каталога с 1892 по 1901 гг. К. : Типография Н. А. Гирич, 1901. 8 с.
15. Каталог книг библиотеки Офицерского собрания лейб-гвардии Волынского полка / сост. поруч. Булахтин. Варшава : Типография Левинского, 1893. 155 с.
16. Каталог офицерской библиотеки 20-го пехотного Галицкого полка / сост.: п/к Джонсон, поруч. Красновский. Житомир, 1909. 90 с.
17. Каталог технической библиотеки инженеров Киевского военного округа / сост. воен. инженер, п/к Голубятников. К. : Типография Окружного Штаба, 1907. 238 с.
18. Корякин М. В. Массовые военные библиотеки советского периода (1917–1991 гг.) / М. В. Коряки. *Библиотека*. 2005. № 5. С. 57–59.
19. Кочетков В. М. Бібліотеки ЗСУ: сучасний стан і перспективи розвитку. Професійний бібліотечний рух : назустріч змінам бібліотечно-інформаційного середовища : зб. ст. наук.-практ. конф. / Укр. бібл. асоціація [редкол. : Пашкова В. С. (голова) та ін. Київ : Публ. б-ка ім. Л. Українки м. Києва, 2001. С. 55–58.
20. Кравцов И. В. Библиотеки военные. Советская военная энциклопедия. Т. 1 / глава редкол. А. А. Гречко. М. : Воениздат МО СССР, 1976. С. 467–468.
21. Кривошея Л. Бібліотечна справа в таборах військово-полонених українців часів Першої світової війни / Л. Кривошея. *Бібл. планета*. 2006. № 2. С. 27–29.
22. Кунанець Н. Е. Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939 р.): консол. інформ. ресурс / Н. Е. Кунанець; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – С. 288–289.
23. Об открытии столовой-читальни в Очаковской крепостной артиллерии. *Вестн. воен. духовенства*. 1906. № 19. С. 598–600.
24. Об офицерских артиллерийских библиотеках. *Артиллер. журнал*. 1868. № 12. С. 1948–1951.
25. Панченко А. М. История военных библиотек в контексте развития библиотечного дела в России (1802–1917 гг.) : дисс. ... д-ра истор. наук / А. М. Панченко ; Гос. публ. науч.-техн. биб-ка Сибир. отделения РАН. Новосибирск, 2016. 613 с.
26. Панченко А. М. Классификация военных библиотек русской армии. *Библиосфера*. 2015. № 1. С. 28–40.
27. Положение о Ровенском военном собрании. Ровно, 1897. 27 с.
28. Положение об офицерских библиотеках в Корпусе военных инженеров. *Инженер. журнал*. 1889. № 9. С. 176–194.
29. Положение об офицерском собрании 2-й бригады 11-й пехотной дивизии. Луцк, 1896. 23 с.
30. Положення про бібліотеки у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України 01 лип. 2002 р. № 218. К., 2002. 49 с.
31. Положення про бібліотеки у Збройних Силах України: затв. наказом Міністра оборони України 26 груд. 2013 р. № 916. К., 2013. 19 с.
32. Проект Одесского военного собрания. Одесса, 1884. 24 с.
33. Севастопольская Морская библиотека: (к 160-летию со дня основания). Севастополь: Политуправление КЧФ, 1982. 52 с. (За нашу Советскую Родину).
34. Систематический каталог библиотеки штаба Одесского военного округа. Одесса, 1912. 296 с.
35. Систематический каталог книг библиотеки 132-го пехотного Бендерского полка. К., 1882. 55 с.
36. Срібняк І. Культурно-освітня робота в армії УНР у 1921–23 рр. / І. Срібняк. [б.д.] 16 с. (Б-ка «Вістей Комбатанта»). 46).
37. Хлебцевич Е. И. Библиотечная сеть в Красной Армии / Е. И. Хлебцевич. *Красн. библиотекарь*. 1924. № 2–3 (5–6). С. 130–134.
38. Церковно-полковая библиотека при церкви 5-го гренадерского Киевского полка. *Разведчик*. 1894. № 194. С. 557.
39. Шилов Д. Бібліотека в сотні / Д. Шилов. Харків, 1931. 45 с.

References

- Belichenko, Ju. (1992), iunia 20. Ee nelzia zastavit zamolchat ili Pohvalnoe slovo Sevastopolskoj morskoi i drugoi liuboi publichnoi biblioteke [It can not be silenced or the Meritorious Word of the Sevastopol Sea and any other public library]. *Krasn. zvezda* [in Russian].
- Vseukrainskii zizd bibliotechnykh robitnykiv. Rezoliutsii ta postanovy pershoho Vseukrainskoho zizdu bibliotechnykh robitnykiv: 1–6 cherv. 1926 r. (2007). [All-Ukrainian Congress of Library Workers. Resolutions and decree of the first All-Ukrainian Congress of Library Workers: 1–6 June. 1926]. Kharkiv, N. d. [in Ukrainian].
- Dubrovina, L. A., Onyshchenko, O. S. (2009). *Bibliotечna справа v Ukraini v XX stolitti* [Library case in Ukraine in the XX century]. Kyiv [in Ukrainian].
- Zalovsky, I. (1930). *Kyivski biblioteki v tsyfrakh. Materialy do ratsionalizatsii bibliotечноi spravy* [Kiev libraries in numbers. Materials for rationalizing the library case]. *Bibliolohichni visti*, 4, 92–102 [in Ukrainian].
- Zapiska o sostoianii biblioteki inzhenerov Kievskogo voennogo okruga, okazavshemsia pri priemke ee vnov izbrannym bibliotekarem v 1906–1907 gg. (1907). [A note on the state of the library of engineers of the Kiev Military District, When he was accepted by the newly elected librarian in 1906–1907]. Kiev [in Russian].
- Shelepin. K. (Ed). (1906). *Katalog biblioteki Киево-Печерского Voennogo sobraniia k 1-му Marta 1906 g.* [Catalog of the library of the Kiev-Pechersk Military Assembly to March 1, 1906]. Kiev: Printing house of S. A. Spilioti [in Russian].
- Katalog biblioteki 56-go pekhotnogo Zhitomirskogo polka.

(1911) [Catalog of the library of the 56 th Infantry of the Zhitomir Regiment]. Bendery: Tipografiia E. Natezon-Postan [in Russian].

8. Gokke (Ed) (1903). Katalog biblioteki 173-go pekhotnogo Kamenetskogo polka [Catalog of the library of the 173rd Infantry Regiment of Kamenets]. Cherkassy [in Russian].

9. Kudlenko [Ed] (1901). Katalog biblioteki 174-go pekhotnogo Romenskogo polka [Catalog of the library of the 174th Infantry of the Romene Regiment]. Cherkassy [in Russian].

10. Katalog biblioteki 130-go pehotnogo Hersonskogo Ego Imperatorskogo Vysochestva velikogo kniazia Andreia Vladimirovicha polka (1910). [Catalog of the library of the 130th Infantry of Kherson His Imperial Highness Grand Duke Andrei Vladimirovich regiment]. Kiev [in Russian].

11. Lebedev (Ed). (1912, marta 1). Katalog biblioteki 168-go pekhotnogo Mirgorodskogo polka [Catalog of the library of the 168th infantry Mirgorodsky regiment]. Kiev [in Russian].

12. Katalog biblioteki shtaba Kievskogo voennogo okruga: alfavit. ukazatel (1904). [Catalog of the Kiev Military District Headquarters Library: an alphabet. index]. Kiev [in Russian].

13. Gubernachuk, K. (Ed). (1902). Katalog Kievskogo Voennogo Sobraniia [Catalog of the Kiev Military Assembly]. Kiev: Tipografiia R. K. Lubkovskogo [in Russian].

14. Katalog knig inzhenernoi biblioteki Kievskogo voennogo okruga. Dopolnitelnaia chast kataloga s 1892 po 1901 gg. [Catalog of books of the engineering library of the Kiev military district. An additional part of the catalog from 1892 to 1901]. Kyiv: Tipografiia N. A. Girich, (1901) [in Russian].

15. Bulakhtin (Ed) (1893). Katalog knig biblioteki Ofiterskogo sobraniia leib-gvardii Volynskogo polka [Catalog of library books of the Officers' Assembly of the Life Guards of the Volyn regiment]. Varshava : Tipografiia Levinskogo [in Russian].

16. Dzhonson, Krasnovskie (Eds) (1909). Katalog ofiterskoi biblioteki 20-go pekhotnogo Galitskogo polka [Catalog of the officers library of the 20 th Infantry Regiment Galitsky]. Zhytomir [in Russian].

17. Golubiatnikov (Ed.) (1907). Katalog tekhnicheskoi biblioteki inzhenerov Kievskogo voennogo okruga [Catalog of the Technical Library of Engineers of the Kiev Military District]. Kiev : Tipografiia Okruzhnogo Shtaba [in Russian].

18. Koriakin, M. V. (2005). Massovye voennye biblioteki sovet-skogo perioda (1917–1991 gg.) [Mass military libraries of the Soviet period (1917–1991)]. *Biblioteka*, 5, 57–59 [in Russian].

19. Kochetkov, V. M. (2001). Biblioteki ZSU: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Libraries of the AFU: current state and development prospects]. *Profesiyni bibliotchni rukh: nazustrich zminam bibliotchno-informatsiinoho seredovyscha – Professional Library Movement: Towards Changes in the Library and Information Environment*, pp. 55–58. Kyiv. [in Ukrainian].

20. Kravtsov, I. V. (1976). Biblioteki voennye [Libraries military]. *Sovetskaia voennaia entsyklopediia. – Soviet Military Encyclopedia. Vol. 1*. Moskva: Voenizdat MO SSSR, pp. 467–468 [in Russian].

21. Kryvosheieva, L. (2006). Bibliotchna sprava v taborakh viiskopolonennykh ukraintsv chasiv Pershoi svitovoi viiny [Library affairs in prisons of Ukrainian prisoners of war during the First World War]. *Bibliotchnaia planeta*, 2, 27–29 [in Ukrainian].

22. Kunanets, N. E. (2011). Bibliotchna sprava na zakhidnoukrainskykh zemliakh (XIII st. – 1939 r.): konsol. inform. Resurs [Library affairs in the western Ukrainian lands (XIII cen-

tury – 1939) : consolid. inform. resource]. Lviv : Vyd-vo Lviv. politekhniki, pp. 288–289 [in Ukrainian].

23. Ob otkrytii stolovoi-chitalni v Ochakovskoi krepostnoi artilerii (1906) [About the opening of a dining-reading room in Ochakovo fortress artillery]. *Vestnik voennogo dukhovenstva*, 19, 598–600 [in Russian].

24. Ob ofiterskikh artileriiskikh bibliotekakh (1868) [About officer artillery libraries]. *Artyller. zhurn.*, 12, 1948–1951 [in Russian].

25. Panchenko, A. M. (2016). Istorii voennykh bibliotek v kontekste razvitiia bibliotchnogo dela v Rossii (1802–1917 gg.). [History of military libraries in the context of the development of librarianship in Russia (1802–1917)]. *Doctor's thesis*. Novosibirsk [in Russian].

26. Panchenko, A. M. (2015). Klassifikatsiia voennykh bibliotek russkoi armii [Classification of military libraries of the Russian army]. *Bibliosfera*, 1, 28–40 [in Russian].

27. Polozhenie o Rovenskom voennom sobranii (1897) [Regulations on the Rivne Military Assembly]. Rovno [in Russian].

28. Polozhenie ob ofiterskikh bibliotekakh v Korpuse voennykh inzhenerov (1889) [Regulations on officers' libraries in the Corps of Military Engineers]. *Inzhener. zhurn*, 9, 176–194 [in Russian].

29. Polozhenie ob ofiterskom sobranii 2-i brigady 11-i pekhotnoi divizii (1896) [Regulations on the officers' meeting of the 2nd Brigade of the 11th Infantry Division]. Lutsk [in Russian].

30. Ministerstvo oborony Ukrainy (2002). Polozhennia pro biblioteku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: zatv. nakazom Ministra oborony Ukrainy 01 lyp. 2002 r. № 218 [Regulation of the Library in the Armed Forces of Ukrainedated July 1, 2002, N. 218]. Kyiv [in Ukrainian].

31. Ministerstvo oborony Ukrainy (2013). Polozhennia pro biblioteku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: zatv. nakazom Ministra oborony Ukrainy 26 hrud. 2013 r. № 916 [Regulation of the Library in the Armed Forces of Ukraine dated December 26, 2013 № 916]. Kyiv [in Ukrainian].

32. Proekt Odesskogo voennogo sobraniia (1884). [Project of the Odessa Military Assembly]. Odessa [in Russian].

33. Sevastopolskaia Morskaia biblioteka (k 160-letiiu so dnia osnovaniia) (1982). [Sevastopol Maritime Library (to the 160-th anniversary of the foundation)]. Sevastopol: Politupravlenie KChF [in Russian].

34. Sistematcheskii katalog biblioteki shtaba Odesskogo voennogo okruga (1912). [The systematic catalog of the library of the headquarters of the Odessa Military District]. Odessa [in Russian].

35. Sistematcheskii katalog knig biblioteki 132-go pehotnogo Benderskogo polka. (1882). [The systematic catalog of books of the library of the 132nd Infantry Bendery Regiment]. Kiev [in Russian].

36. Sribniak, I. (n.d.). Kulturno-osvitnia robota v armii UNR u 1921–23 rr. [Cultural and educational work in the army of the UPR in 1921–23]. N.p. [in Ukrainian].

37. Hlebtsevich, E. I. (1924). Bibliotchnaia set v Krasnoi Armii [Library Network in the Red Army]. *Krasnyi bibliotekar*, 2–3 (5–6), 130–134 [in Russian].

38. Tserkovno-polkovaia biblioteka pri tserkvi 5-go grenaderskogo Kievskogo polka (1894) [Church-regimental library at the church of the 5th grenadier Kiev regiment]. *Razvedchik*, 194, 557 [in Russian].

39. Shylov, D. (1931). Biblioteka v sotni [Library in the squadron]. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.07. 2017 р.

Olena Ostrovska,

graduate student of Vernadsky National Library of Ukraine

MILITARY LIBRARIES IN UKRAINIAN TERRITORY: HISTORY OF BECOMING AND DEVELOPMENT

The article explored the historical experience of creating a network of military libraries on the Ukrainian territory, the impact on their development of different socio-economic, political and cultural factors. Found typological features of libraries due to the specifics of military corps.

Keywords: military libraries, network of libraries of defense establishment, typological features, books collection, army specificity, historical facet.